

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԶԱՎԱԿՆԵՐԻ
ՍԱՐՏԱԿԱՆ ՍԵՐԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ՀԱՅՈՒ ԳԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԳԻՄԻԱՅԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԶԱՎԱԿՆԵՐԻ ՄԱՐՏԱԿԱՆ ՍԽՐԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ԱՐՄՈ ՄԱԼԽԱՍՅԱՆ

ԳԵՆԵՐԱԼ-ՄԱՅՈՐ
ՆՎԵՐ ՍԱՖԱՐՅԱՆ

23483

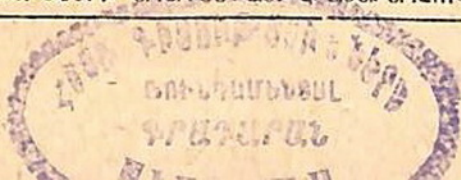
~~23483~~
A 8618

ՀՍՍՌ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ ՀԵՍԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ]

ԵՐԵՎԱՆ

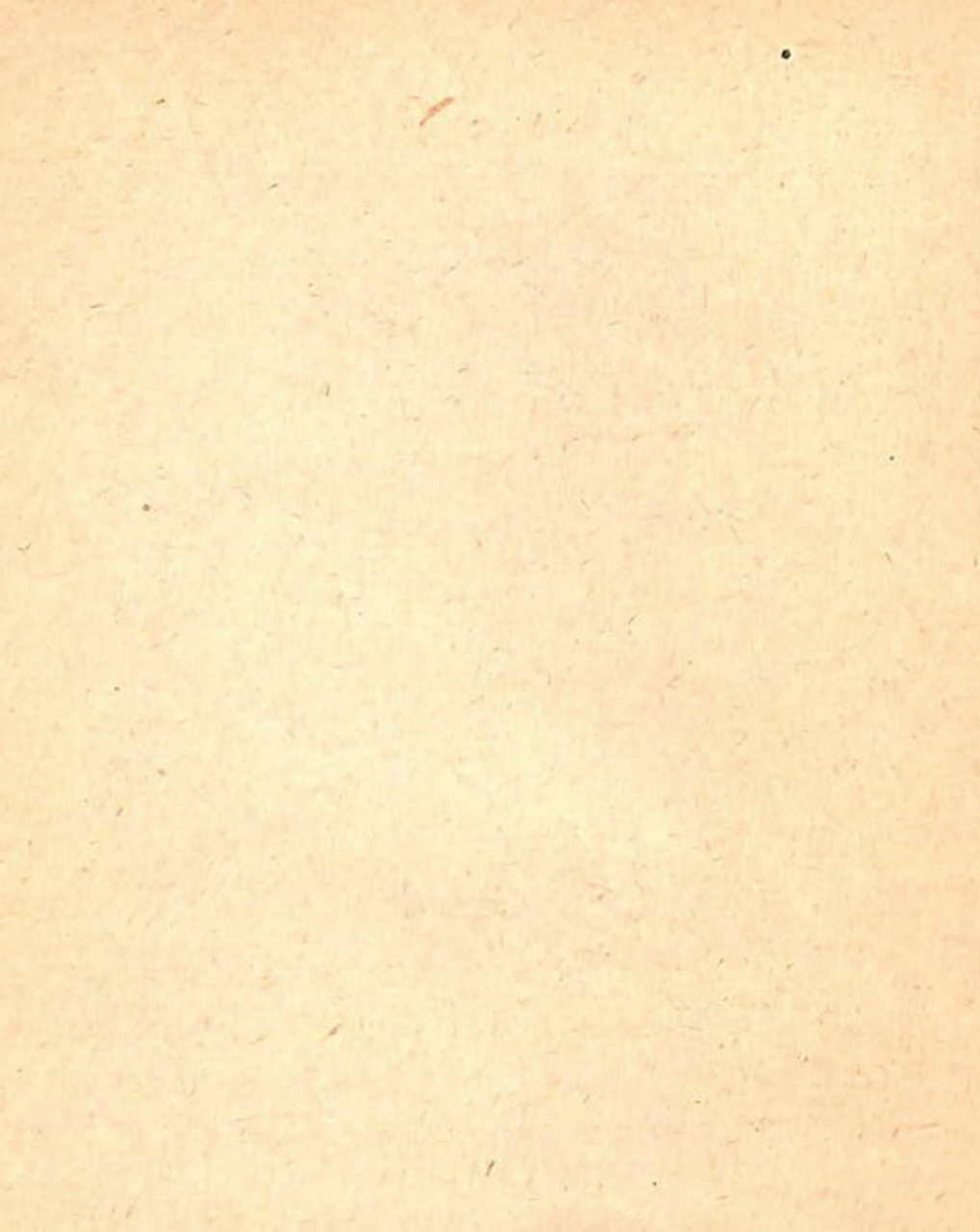
1944

ՀՍՍՌ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

Պատ. խմբագիր՝ պրոֆ. Հ. ՄԵԼԻՔԵԱՆ

Արճեշ գավառաքաղաքը փռված է Ալա-
վադ կամ Ծաղկունք լեռան զեղածիծաղ հով-
տում, հարավ-արևմտյան կողմից հարևան
ունենալով Վանա հովտաուն ծովակը:

Արճեշը եղել է հայոց Քաջբերունի գա-
վառի կենտրոնը: Այստեղ, հայրենի երկրում,
գարեր շարունակ հայ գյուղացիութունը
մշակել է արգավանդ հողը, ստեղծելով մըր-
գառատ ալգիններ: Արճեշի հովտում հասնում
է խաղողը, նուռն ու զեղձը: Առատ է եղել
ոսկեփայլ ցորենը, գինին, ալանին: Արճեշ
գետն առատ է եղել ձկներով:

Ահա այս հինավուրց քաղաքումն է 1907
թվին ծնվել Նվեր Գևորգի Սաֆարյանը, հայ
Ժողովրդի խիզախ զավակներից մեկը:

Նվերը տաղավին պատանի էր, որ 1915 թ.
ապրիլին, մի խուռ ու խավար գիշեր, սուլթա-
նա-թուրքական հորդաները վիճակման Գեղ-
մանիայի թելադրությամբ ավերեցին Արճեշը:

Նրանք քարուքանդ արին տներն ու այգի-
ները: Իսկ հայ բնակչության մեծ մասին՝
երեխաներին, մայրերին ու ծերունիներին
ժողովեցին եկեղեցում, ողջ-ողջ այրեցին:
Այդ ժամանակ կարելի էր լսել բոցերի մի-
ջից բարձրացող Գևորգ Սաֆարյանի՝ Նվերի
հոր տանջալի ձայնը. «Մնացողներ, վրեժ,
վրեժ լուծեցեք»:

Եվ փոքրիկ Նվերը, որ ահաբեկված մտել
էր իր մոր՝ Սիմեի գիրկը, լսեց հոր ձայնը:

Մարդիկ այրվեցին, խարույկը հանգավ,
մոխրակույտ դարձավ: Արճեշում տիրեց այր-
ված մարդկանց ճարպի զարհուրելի հոտը:

Գերմանական իմպերիալիստներն այդ-
պես էին մաքրում իրենց ճանապարհը դեպի
Բաքու և Հնդկաստան:

Գաղթեցին ողջ մնացած արճեշցիները:

Որբացած երեխաներին մեջքերին կա-
պած մայրերը թողին հարազատ, ավեր ու
արյունոտ քաղաքը, ոտաբոբիկ ու քաղցած,
լաց ու կոծով ճամբա ընկան դեպի Ռուսաս-
տան: Սրանց հետ էր նաև Նվերի մայրը,
որը հեծկլտանքով քայլում էր ու մեջքով

տանում իր երկու զավակներին՝ Նվերին և Սաթիկին:

Երկար տառապանքներից ու տանջանքներից հետո նրանք մի կերպ համոզում են Վաղարշապատ:

Իր երեխաների գոյությունը պահպանելու համար, Սիմեն շրջում էր տեղացիների տները, նրանց համար հաց թխում:

Վշտոտ մայրը Նվերին մեշտ հիշեցնում էր, թե գազան թշնամին մեզ թափառական ու հացի կարոտ դարձրեց, ուրիշի փշրանքների հույսին թողեց, հորդ ու եղբորդ արյունը խմեց:

Սովահար 10 տարեկան Նվերը 1917 թվին գնում է Օշական և երկու տարի բատրակություն անում կուլակների մոտ: 1919 թվին մահանում է Նվերի մայրը՝ Սիմեն: Այդ ժամանակ էլ Վաղարշապատի լուսբաժինը Նվերին ու Սաթիկին սկզբում ընդունում է Օշականի, ապա Աշտարակի մանկատունը, որտեղից տեղափոխում է Թաքիայի կոմունա-մանկատունը:

Թաքիայի կոմունայի գյուղատնտեսական աշխատանքներում Նվերն աչքի էր ընկնում իբրև լավ աշխատող, իսկ դպրոցում՝ իբրև ընդունակ, շնորհալի աշակերտ։ Երբ Աշտարակում 1921 թվին հիմնվեց պիոներական կազմակերպություն, Նվերն առաջիններից էր, որ կապեց կարմիր փողկապ։ Նա շուտով դարձավ ջոկվար։

Այն ժամանակ պիոներական կազմակերպություններում ընդունված էր պիոներական հավաքներին պատմել կարմիր հեքիաթներ բոլշևիկյան պարտիայի ականավոր գործիչների կյանքի ու գործունեության մասին։ Նա շատ էր սիրում Սերգո Օրջոնիկիձեի կյանքը, նա խիստ հուզվում էր, երբ լսում էր, թե ինչպես Օրջոնիկիձեին շղթայակապ, ոտքով հարյուրավոր կիլոմետրերով աքսոր են ուղարկել Հեռավոր Սիբիր։ Նրա դյուրագրգիռ սիրտն ավելի էր հուզվում, երբ լսում էր հռչակավոր Կամոյի և Սերգեյ Լազոյի տանջանքների մասին։ Այս ամենը,

ազամայից, պատանուս հիշեցնում էր իր հոր
և մյուս հարազատների ողբերգական կո-
րուստը: Նա հիշում էր հոր վերջին խոսքե-
րը. «Վրեժ, վրեժ լուծեցեք»:

Կարծեք հոր ձայնն էր, որ դեռ վաղ հա-
սակից Նվերին մղում էր դեպի գինավորական
ծառայություն: Աշտարակի կոմերիտական
շրջկոմն ընդառաջելով նրան, 1923 թվին
գործուղեց Երևան՝ Մյասնիկյանի անվան
ռազմական դպրոցում սովորելու:

Բնորոշ են այդ դպրոցն ընդունվելու
առթիվ Նվեր Սաֆարյանի խոսքերը՝ «Ծառ
բան կարող էի սովորել, բայց որոշեցի առա-
ջին հերթին սովորել զենքի արվեստը, այ-
սինքն՝ հայրենիքն ու ժողովուրդը պաշտ-
պանելու ամենաարդար միջոցը, թշնամինե-
րին ուժով խրատելու միջոցը»:

Պարտիական Նվերի մեծ ընդունակու-
թյունն ու ռազմական գործի անսահման սերը
նրան մղում են առաջ: 1927 թվին գերա-
զանց փնահատականներով ու թանկարժեք

պարզեներով նա ավարտեց հրամանատարական դպրոցը:

Դպրոցն ավարտելուց հետո նա նշանակվեց հայկական դիվիզիայի 3-րդ գնդում դասակի հրամանատար, ապա, կարճ ժամանակ անց՝ նույն գնդի երկրորդ վաշտի հրամանատար: Տեսչական ստուգողական քննությունների ժամանակ մարտական ու քաղաքական բարձր ուսուցման ասպարեզում նրա վաշտը գնդում տարիներ շարունակ շահում էր առաջին տեղը:

Նվերը լավ սպորտամեն էր, վաշտի հրամանատարության հետ մեկտեղ նա նշանակված էր 3-րդ գնդի ֆիզկուլտ կազմակերպիչ: Շնորհիվ նրա ջանքերի, դիվիզիայի ռազմ-ֆիզկուլտ աշխատանքների բնագավառում գունդը միշտ շահում էր առաջնությունը:

Վաշտի մարտական ու քաղաքական ուսուցման գործի լավ դրվածքի և գնդի ռազմ-ֆիզկուլտ աշխատանքները լավ կազմակերպելու համար, նա քանիցս պարգևա-

տրվել է գնդի և դիվիզիայի հրամանատարության կողմից:

1936 թվի մայիսի 29-ին ՍՍՌ Միության Կենտգործկոմը Հայկական հրաձգային Վորոշիլովի անվան դիվիզիայի 15-րդ տարեգարձի առթիվ մի շարք հրամանատարների պարգևատրեց շքանշաններով, այդ թվում նաև Նվեր Գևորգի Սաֆարյանին՝ «Պատվո նշան» շքանշանով:

Միևնույն ժամանակ Սովետական Միության Մարշալ Կ. Ե. Վորոշիլովը ավագ լեյտենանտ Ն. Գ. Սաֆարյանին պարգևատրեց անվանական ոսկե խոշոր ժամացույցով:

Նվեր Սաֆարյանը չբավարարվելով իր գիտցածով՝ միշտ ձգտում էր առաջ գնալ, խորացնել ռազմական ուսումը: Եվ ահա 1937 թվին նրան հանդիպում ենք Մոսկվայի Ֆրունզեի անվան ռազմական ակադեմիայում սովորելիս: Նա գերազանց սովորողներից մեկն էր: Դեռ ուսման ընթացքում ակադեմիայի հրամանատարությունը երկու անգամ փոխում է Սաֆարյանի կոչումը,

տալով նրան կապիտանի, ապա մայորի
կոչում:

* * *

1940 թվին Ֆրունզեի անվան ռազմա-
կան ակադեմիան դերազանց գնահատական-
ներով ավարտելուց հետո, Արևմտյան Ուկ-
րաինայում նա աշխատում է գնդի շտաբի
պետի պաշտոնով:

Նրբ 1941 թվի հունիսի 22-ին ֆաշիս-
տական Կերմանիան ավաղակային հարձա-
կում գործեց մեր սրբազան հայրենիքի
վրա, մայոր Ն. Գ. Սաֆարյանը սահմանա-
յին գնդի հրամանատար էր և հենց սկզբից
թշնամու առաջին ծանր հարվածն ընդու-
նողներին մեկը: Գունդը, որը կազմված էր
ռուս և ուկրաինական ժողովրդի զավակ-
ներին, մտավ գերմանա-ֆաշիստական զավ-
թիչների դեմ մղվող արյունալի և անհղ
մարտերի մեջ:

Սկսվեց մեծ քննության շրջանը, և Սա-
ֆարյանը սովետական հայրենիքի պաշտ-
պանության հենց առաջին մարտերում քա-

Զուլթյան ու հրամանատարի դերն իմանալու քննություն բռնեց:

Նվեր Սաֆարյանը մասնավորապես Դնեպրոպետրովսկի, Ստալինոյի և Վորոշիլովգրադի համար մղվող մարտերում փայլուն գործեր կատարեց: Նա արդեն փոխգնդապետ էր: Մարտերի վճռական վայրկյանին արհամարհելով մահը, նա, որպես գնդի հրամանատար, նետվում էր ամենապատասխանատու բնագծերը, հալածում թշնամիներին, անվախության օրինակներ ցույց տալով իր մարտիկներին ու սպաներին:

Վորոշիլովգրադի շրջանում հակառակորդը նեղում էր մեր զորքերին: Հրամանատարությունը պաշտպանության դժվարին հատվածներից մեկը հանձնում է Սաֆարյանի զորամասին՝ լրացուցիչ տրամադրելով նրան զրահագնացք: Թշնամին ժամ առ ժամ սեղմում է կրակի օղակը, սպառնում է շրջապատման վտանգը: Այդ ահեղ պահին, երբ խավարը թանձրանում էր երկրի վրա, մի անձրևային գիշեր Սաֆարյանն անձամբ հետախուզության է գնում, ան-

ճայն, ծալտյալ, փշալարերի ու ականապատ-
ված դռների արանքներով անցնում թշնա-
մու թիկունքը, ծանոթանում նրա ուժերին,
կրակակետերին, կռահում թշնամու մտա-
դրությունները և վերադառնում:

Զնայած ֆիզիկական տկարությանը, Սա-
ֆարյանը հողնածության ոչ մի նշան ցույց
չի տալիս: Առանց ժամանակ կորցնելու, նա
մշակում է հակադրոհի պլանը: Գործածու-
թյան մեջ է դնում զենքի բոլոր տեսակ-
ները և զրահագնացքը: Մի քանի ժամ տե-
վող կատաղի մարտերից հետո նա ետ է շար-
տում թշնամու գրոհը, ազատագրում 13
գյուղ, վերցնում հարուստ ռազմավար և
մեծ թվով զերիններ:

Բարձր զնահատելով ռազմադաշտում
Սաֆարյանի կատարած սխրագործություն-
ները, ՍՍՌՄ Գերագույն Սովետը 1942 թվի
հունիսին նրան և նրա 658-րդ գունդը սլա-
վապետի «Կաթմիք դրոշի» շքանշանով:

Հայրենիքի համար մղվող մարտերում
ստալինյան վճռականությամբ կոփված
սպային տեղափոխում են դիվիզիա: Սկզբ-

բուժ նա լինում է գվարդիական գիվլիդիայի
շտաբի պետ, ապա նույն գիվլիդիայի հրամա-
նատարի տեղակալ: Հետագայում, մարտերի
դաշտում, նա ընդունում է մեկ այլ գիվլի-
դիայի հրամանատարությունը: Այս պաշ-
տոնների համար Նվեր Սաֆարյանն ուներ
պատշաճ գիտելիքներ, փորձ, հմտություն և
մեծ հեղինակություն ու համակրանք էր վա-
յելում սպաների և մարտիկների մեջ: Նա միշտ
ձգտում էր, որպեսզի իրեն վստահած զորա-
մասը գերազանցորեն կատարի մեծ Ստալինի
և հայրենիքի պահանջը, և նա միշտ հաս-
նում էր իր նպատակին: Նա հաջողությամբ
էր լուծում բարդ ռազմական խնդիրներ,
կենսագործում մեծ օպերացիաներ, տիրա-
պետելով թշնամուն օղակելու և ոչնչացնելու
արվեստին:

Հիտլերյան սվազակները սողում էին ղեպի
Սովետական Միության մարզաբիտ Կով-
կասը: Կուբանի ոսկեփայլ ցորենի տեսքը,
Գրոզնու և Բաքվի նավթի հոտը հարբեցրել
էին գերմանա-ֆաշիստական բանդիտներին:
Նրանք սպառնում էին Վրաստանին, Ադրբեյ-

ջանին ու Հայաստանին: Այդ ծանր օրերին քաջարի Կարմիր Բանակի զորամասերը Կովկասյան լեռնաշղթայի ստորոտներում ամուր պաշտպանության անառիկ գիծ էին ստեղծել: Այդ քաջարի զորամասերի թվումն էր նաև Նվեր Սաֆարյանի դիվիզիան: Վերջապես Կարմիր Բանակը հարձակման անցավ Ստալինգրադի տակ և Կովկասում:

Հարձակվեց նաև Սաֆարյանի դիվիզիան:

Ցրտաշունչ դեկտեմբերյան մի գիշեր նրա դիվիզիան անցավ հարձակման, հաջողությամբ ճեղքեց թշնամու պաշտպանության ամրացված բնագծերը և առաջ շարժվեց, ազատագրելով տասնյակ գյուղեր, վերցնելով ռազմաավար և հիտլերյան զինվորների ու սպաների արիական գլուխները թաղեց Կովկասյան հողում, Թերեքի ափերին:

Հենց այս ահեղ մարտերի ժամանակ Սաֆարյանին շնորհվում է գնդապետի կոչում:

Դիվիզիայի հրամանատար՝ գնդապետ Սաֆարյանը գտնվում էր կրակի առաջին

դծում: Թե՛ մարտերից մեկի ժամանակ
կարգադրություն ստացալ՝

— Հանձնել N զիվիլիայի հրամանատար-
ությունը և ընդունել 89-րդ Հայկական
հրաձգային զիվիլիան:

Շանապարհից՝ 1943թ. փետրվարին, իր
կնոջը՝ Անիկին զրաժ նամակում ասում է.

«Անիկ ջան, իմ սիրած զիվիլիան, որը
կազմված էր ուն, ուկրաինական, բելուս
հերոս ժողովուրդների զավակներից՝ հանձ-
նեցի: Շտապ դնում եմ ընդունելու 89-րդ
Հայկական զիվիլիան: Իմ կովոդ առյուծ
և մեծահոգի ընկերներից զժվարությամբ
բաժանվեցի: Ի՞նչպես չսիրեմ հայրենիքիս
ազատության ու անկախության համար
գիշեր ու ցերեկ մաքտնչող, հաղթանակ կեր-
տող այդ դյուցազուններին:

Հանձնելով զիվիլիան, ինձ հետ տանում
եմ վառ և անմոռաց հիշողություններ:

Քնդապետ Սաֆարյանն անհունորեն սի-
րում էր իր ուն ու ազմիկներին և նրան-

ցից զժվարությամբ էր բաժանւում: Բայց նա ապրում էր մի նոր զգացմունք, որի մասին մինչ այդ չէր մտածել: Նա գնում էր ընդունելու Հայկական դիվիզիա, և ինքն իր մեջ թե հպարտանում էր և թե զգում, որ այդ նոր դիվիզիան իրենից մեծազույն ջանքեր է պահանջում:

Փետրվարյան մի ցուրտ առավոտ նա որոնում էր 89-րդ հրաձգային դիվիզիան: Նա մեկ անգամ էլ նայեց քարտեզին, որոնեց այն տեղանքը, ուր պետք է լիներ դիվիզիան: Իջնելով ավտոյից, ձեռքով ցույց տվեց իր ադյուտանտին, որ այնտեղ, բլրակի մոտ է հրամանատարական կետը:

Նա փոքրիկ ձորակի մեջ մտավ և ուղղվեց դեպի հրամանատարական կետը: Հերթապահն առաջ վազեց, ընդունեց անձանոթ գնդապետին, ստուգեց նրա ով լինելը և ուղեկցեց նրան դեպի հրամանատարական կետը:

Սաֆարյանը ներս մտավ ու մի հայացքով զննեց չորս կողմը: Նա ճանաչեց սեղանի վրա հենված սպաներին, գրեթե

քոյորին, իր հին մարտական ընկերներին, որոնցից բաժանվել էր վից տարի առաջ, երբ ինքը 1937 թվին գնաց Մոսկվա՝ Թրուս-գիի անվան ակադեմիայում սովորելու։ Այստեղ էին մայորներ Դանիել Հակոբյանը, Մովսես Խաչանյանը, Նրվանդ Կարապետյանը։ Սրանք գնդերի հրամանատարներ էին, եկել էին ղիվիլիայի շտաբի պետի մոտ խորհրդակցության։

Սաֆարյանն աննկատ քայլերով մոտեցավ սեղանին և հրճվալից ասաց.

— Կոմգիվին թույլ տվեք մասնակցելու ձեր աշխատանքին։

Հակոբյանը գլուխը ըարձրացրեց. նրա զարմանքը շատ մեծ եղավ, երբ տեսավ Սաֆարյանին։ Նա ուրախությունից մի տեսակ շփոթվեց, չգիտեր ի՞նչ ասեր՝ «Նվեր ջան», թե՞ «ընկեր կոմգիվ»։ Վերջապես հրճվալից ու դողդոջուն ձայնով կանչեց.
— Կոմգիվ Սաֆարյան։

Բոլորը վերկացան ու կանգնեցին դգաստ։

— Այո, այստեղ եմ, Դանիել ջան։

Այս խոսքերը դեռ չավարտած՝ հին

ընկերները խրճիթում փաթաթվեցին իրար, համբուրվեցին և երկար ժամանակ թոթովում էին միմյանց ձեռքերը:

1943թ. փետրվարի 26-ին ստանձնելով 89-րդ Հայկական հրաձգային դիվիզիայի հրամանատարությունը, Սաֆարյանն անմիջապես խորասուզվեց դիվիզիայի մարտական կյանքի մեջ, պլաններ մշակեց նրա մարտունակությունն է՛լ ավելի բարձրացնելու համար:

Սաֆարյանի դիվիզիան որոշ ժամանակ զբաղվեց մարտական ուսմամբ՝ իր հզորությունը բարձրացնելու համար: Նա գիշերցերեկ հանգիստ չուներ: Անհրաժեշտ եզրակացություն անելով ձմեռվա մարտերի ընթացքում ունեցած թերություններից, Սաֆարյանը լարված աշխատում էր դիվիզիայի մարտունակությունը բարձրացնելու և առաջիկա դաժան մարտերում հաղթանակն ապահովելու համար: Նա կատարելագործում էր սղանների ու մարտիկների մարտական վարժությունը, խիստ ամրապնդելով զորամասերում ռազմական երկաթյա կար-

գապահությունը, ստեղծելով կարգ ու կանոն և կազմակերպվածություն:

Նա դիվլիդիայի անձնակազմին վարժեցնում էր զենքի ու տեխնիկայի բոլոր տեսակների գործածության ճիշտ եղանակներին և զենքի բոլոր տեսակների փոխգործողությանը:

Գնդապետ Սաֆարյանն այստեղ ևս հասավ իր նպատակին: Մարտիկները և սպաները գիշեր ու ցերեկ խորանում էին ռազմական արվեստի մեջ, դառնում իրենց զենքի վարպետներ: Հայ ռազմիկները բոլորն էլ համակված էին մի ցանկությամբ՝ խորացնել գիտելիքները, է՛լ ավելի լավ տիրապետել կռվելու արվեստին, լինել կազմ ու պատրաստ՝ հայ ժողովրդի ոխերիմ ու պիղծ թշնամու դեմ մարտնչելու, նրան գլխովին ոչնչացնելու համար:

Հայ ժողովրդի նամակը ճակատային հայ մարտիկներին՝ բոցավառեց ռազմադաշտում գտնվող հայ ռազմիկների սրտերը: 89-րդ գիվիդիան երգում տվեց հայ ժողովրդին ետ չմնալ եղբայրական մյուս ժողովուրդներին

քաջասիրտ զավակներից, նրանց հետ ուս-
ուսի տված սիրասուն հայրենիքը մաքրել
հիտլերյան աղտեղությունից:

Սաֆարյանը լինում էր բոլոր վաշտերում,
գումարտակներում, անձամբ օդնում սալա-
ներին մաշտերի նոր ձևերը յուրացնելու
գործում:

Եվ նրա անդուլ աշխատանքը մեծ ար-
դյունքներ տվեց:

1943 թվի օգոստոսի սկզբներին Հյուս-
սիսային Կովկասի ռազմաճակատի հրամա-
նատար, գեներալ-գնդապետ ընկ. Ի. Պետրովը
անձամբ ստուգելով դիվիզիայի մարտական
ուսուլցման վիճակը, բարձր գնահատական
է տալիս Սաֆարյանի դիվիզիային:

Սաֆարյանի դիվիզիան բարձր գնահա-
տական է ստանում նաև Կարմիր Բանակի
շտաբի հանձնաժողովի կողմից: Այդ հանձ-
նաժողովը դիվիզիայի աշխատանքները վեց
օր մանրադնին կերպով ստուգելուց հետո,
արձանագրում է, որ դիվիզիան ամուր
կանգնած է ոտքի վրա, մարտունակ է և
կարող է լավագույն դիվիզիա դառնալ:

Եվ իրոք, Սաֆարյանի դիվիզիան կազմ
ու պատրաստ էր մարտերի համար:

Հյուսիսային Կովկասի ռազմաճակատի
Ռազմական Խորհուրդը հարգեց նրա ցան-
կությունը և հնաշաճւորություն տվեց
հայ ժողովրդին տրված ելքումը կատա-
րելու:

Հայ ժողովրդի քաջասիրտ ռազմիկները
գնդապետ Նվեր Սաֆարյանի ղեկավարու-
թյամբ սեպտեմբերի 3-ից սկսած մասնակ-
ցեցին Նովորոսիյսկ քաղաքը և Թամանի
թերակղզին ֆաշիստական օկուպանտներից
մաքրելու կատարի մարտերին: Այդ մարտե-
րում Սաֆարյանի ղորամասերն անթիվ քա-
ջագործություններ կատարեցին:

Սեպտեմբերի 3-ին դիվիզիան պաշտպա-
նական մարտեր էր մղում Նովորոսիյսկից
հյուսիս ընկած բարձունքների վրա՝ 18 կիլո-
մետր ճակատով և միաժամանակ նախա-
պատրաստվում էր անցնել հարձակման:

Հիտլերյան հորդանքները պաշտպանության
ամուր գիծ էին ստեղծել Նովորոսիյսկի շրջա-
նում՝ «Սախարնայա գոլովա» և «Դուգայա»

բարձունքներում: Ճակատի ամբողջ երկարությամբ ու լայնությամբ լեռները, դժվարանցանելի հսկայական անտառները պատել էին դօտերի, դզօտների, ականապատ դաշտերի, հակահետեակային արգելակների և խիտ փշալարերի ցանցով, որոնք միացված էին խոր ու երկար խրամատներով: Նենգ թշնամին ստեղծելով այդ բոլորը, նպատակ ուներ, Թամանի թերակղզին պաշտպանելուց բացի, պլացդարմ ունենալ հետագայում դեպի Անդրկովկաս նոր ոտնձգություններ կատարելու համար:

Հենց այս մարտերում իրենց անուններն անթառամ փառքով պսակեցին գնդապետ Սաֆարյանը, նրա սպաներն ու մարտիկները: Այդ վճռական ու ահեղ մոմենտին գնդապետ Սաֆարյանը ցուցաբերեց մարտ դեկավարելու բարձր ունակություն: Նա տալիս էր հավասարակշռված ու խիզախ հրամաններ: Կռվի կատաղի բռնկումներին նա մոտենում էր մարտիկներին ու սպաներին, խրախուսում նրանց: Նա անցնում էր խիտ փշալարերի միջով ու ականապատ դաշտե-

րով, անցնում էր խրամատից խրամատ,
մարտիկներին ու սպաներին ներշնչում
թշնամուհի հաղթելու վճռական բոլջակիյան
կամք, սիրտ տալիս ու քաջալերում փառա-
պանձ հրետանավորներին, ականաձիգներին,
գնդացրորդներին, սնայակերներին ու սակ-
րավորներին:

Հայկական 89-րդ հրաձգային դիվիզիայի
գլխացի կանգնած էին գերմանական 70-րդ
դիվիզիան և ռումինական լեռնա-հրաձգային
դիվիզիան:

Սաֆարյանը հրետանային հոսեկու կրտս-
կի տակ անմիջապես առաջ շարժեց հերոսա-
կան սակրավորներին: Այդ գյուցադուհները
քաջալերվելով իրենց սիրելի կոմգվի խի-
զախության վարակիչ օրինակով, արհա-
մաքհելով սարսափն ու մահը, հաշվի չառ-
նելով գաղաղած թշնամու կատաղի կրակը,
նրա կրակի տակ առաջ շարժվեցին ու բաց
արին անցուղիներ: Հանկարծակիի բերելով
թշնամուհի, հետևակայինները գրոհիչ խրմ-
բերով սկսեցին հարձակվել ու ճեղքել գեր-
մանա-ֆաշիստական պաշտպանության «կա-

պուլտ գիծը» և գրավեցին «Դուգայա»
լեռն, ինչպես և «Սախարնայա գոլովա»
բարձունքը:

Սաֆարյանի զորամասերի հարվածների
տակ թշնամու դիվիզիաների մնացորդները
փախչում էին դեպի պաշտպանության նոր
բնագիծ, որը «Զիգֆրիդի գիծ» էին անվա-
նում:

Սաֆարյանը կրնկակոխ հետապնդելով թըշ-
նամուն, գրավեց Նեբերձայի լեռնանցքը
և փակեց Նովորոսիյսկից փախչող գեր-
մանա-ֆաշիստական զորքերի ճանապարհը:

Դիվիզիան շարունակելով հարձակումը,
նոր խորտակիչ հարվածներ է հասցնում
հիտլերականներին և գրավում Վերխնյայա
Բականսկայա շրջանային կենտրոնի արև-
մտյան բարձունքները՝ այսպես կոչված
«Զիգֆրիդի գիծը», որն ուներ տակտիկական
խոշոր նշանակություն: Այդ հաղթանակը
հնարավորություն է տալիս Սաֆարյանի
դիվիզիայի հարևան զորամասերին մար-
տական գործողությունները զարգացնել և

դրավել վերինյայա Բաղանակայա շրջանա-
յին կենտրոնը:

Այդ մարտերը հաջող ավարտելու համար
գնդապետ Սաֆարյանը պատշաճ տեղեկու-
թյուն էր հավաքել թշնամու պաշտպանու-
թյան սխտեմի, զորամասերի և կրակակետե-
րի դասավորման մասին: Նա ճկունությամբ
վերախմբավորեց իր ուժերը, հաջողությամբ
սկսեց հարվածել թեից, որպեսզի դուրս գա
թշնամու թիկունքը, դրանով իսկ համար-
ձակ հարձակում սկսի դեպի հակառակորդի
պաշտպանության խորքը: Այս իրագործելու
համար, Սաֆարյանը գումարտակի հրամա-
նատար, մայոր Վաչագան Պողոսյանին խըն-
դիր տվեց՝ երկու լեռնաշղթայի վրայով
շրջապատել ու ոչնչացնել հակառակորդի
պաշտպանության կարևոր հանգույցը: Պո-
ղոսյանի գումարտակը հաջողությամբ շրջա-
պատեց թշնամու կարևոր այդ հանգույցը
և մարտի բռնվեց հիտլերականների հետ:
Անօրինակ մարտից հետո թշնամին մեծ
կորուստներ կրելով՝ դիմեց փախուստի:

Կապիտան Գրիգոր Խաչատրյանի գումար-

տակը նույնպէս այդ պահին փայլուն
կերպով կատարեց իր մարտական առաջա-
դրանքը և թշնամուց դրավեց պաշտպանու-
թյան մի խիստ կարևոր հանգույց:

Մայրը Մամիկոն Խաչանյանին վիճակ-
վեց իրագործել Սափարյանի մաներային
տակտիկայի ավարտական մարտը, ֆինալը:
Նա երկու լեռնաշղթայի մեջտեղից ճեղքեց
Փաշխատական պաշտպանության դիժը, որ
թշնամին համարում էր անմատչելի, և նրա
համար ստեղծեց ծանր վիճակ: Հիալերական-
ները խուճապի մատնվելով, ղիմեցին փա-
խուստի:

Վերին յայտ Բականակայայի համար մղվող
սրընթաց մարտերը հնարավորութուն տվին
փրկելու 5000 սովետական քաղաքացիներին,
որոնց գերմանացիները պատրաստվում էին
քշելու ստրկության: Նրանց մեջ կային մոտ
500 հայեր:

Հետագայում զարգացնելով հարձակումը և
կրնկակոխ հետապնդելով թշնամուն, Սափա-
րյանի ղեկիչի ան ադատողեց Դաստակա-

սկայա, Սուլորով-Չերկեսկ, Պրիմորսկայա
և այլ ավաններ ու գյուղեր:

Կուրբատսկայի ուղղությամբ իր չոր-
րորդ-ընագիծը թշնամին ամբացրել էր ական-
ներով, փշալարերով, հակատանկային ար-
գելամակոցներով, դօտերով, դզօտերով: Այս
խիստ ամրացված ընագիծը ճեղքելու համար
Սաֆարյանը որոշում է թշնամուն խփել թե
թիկունքից և թե ճակատից: Այս նպատակի
համար որոշում է ավտոմատավորների վաշ-
տերը թշնամու թևից անցկացնել նրա թի-
կունքը, և հաջողվում է: Ապա սկսվում են
կատաղի մարտերը: Քաջասիրտ հրետանա-
վորները, ականանետիչները, հակատանկա-
յին հրետանավորները իրենց շեշտակի կրա-
կով հօդս ցնդեցրին, քար ու քանդ արին
թշնամու ըազմաթիվ դօտեր, դզօտեր ու
բլինդաֆներ և ընդմիջտ հողի տակ թաղեցին
հարյուրավոր հիտլերականների գոռոզ գլուխ-
ները:

Դիվիզիան երկու օր անընդհատ զբոհելով՝
հաջողությամբ ավարտեց Կուրբատսկայի

ուղղությամբ թշնամու կառուցած պաշտպանության չորրորդ բնագծի ճեղքումը:

Թշնամու կատաղի դիմադրությունը չթուլացրեց Սաֆարյանի զորամասերի հարձակողական թափը և վրեժխնդրության կըրքոտ կամքը: Գաստակայայի ուղղությամբ նրանք մեկ օրում ազատագրեցին Օլխովկա, Վազնեսենսկայա, Լիման, «Հնգամյակ», Վերխնի Կուրգան, Կրասնայա Գաստակայկա, Վերխնյայա Գաստակայկա խոշոր գյուղերը և տասնյակ հազար սովետական քաղաքացիներ:

Միջահասակ, նիհար, մկանուտ, թուխ, հանգիստ ու զուսպ Սաֆարյանը անողոք է դեպի թշնամին: Մարտի ժամանակ նա զարմանալի համարձակ է: Գիտե արագ կողմնորոշվել, ուրիշի թույլ տված սխալն իր գործողությամբ շտկել: Այնտեղ, ուր բացահայտ վտանգ է սպառնում, երևան է գալիս այդ վերին աստիճանի համեստ ու նիհար մարդը: Նա շարունակ լինում է մարտի ամենավտանգավոր վայրերում, խրամատից խրամատ է անցնում, ոգեշնչում

հարադատ մարտիկներին: Մարտիկներն ու սպաները պաշտելու չափ նրան սիրում են:

Որպեսզի 89-րդ Հայկական հրաձգային դիվիզիան դուրս բերի Կարմիր Բանակի առաջավոր դիվիզիաների շարքերը և կատարի հայ ժողովրդի նախադր, Սաֆարյանը անում է մի նոր խիղախ քայլ: Գիշերային մթուժյան մեջ, նա դիվիզիան ամբողջ կազմով, հիանալի կազմակերպվածությամբ ու բարձր կարգապահությամբ տանում է անանցանելի կիրճերի, ճահիճների, ավազուտների, ականապատված դաշտերի միջով, անցնում 32 կիլոմետր և դուրս գալիս թըշնամու թիկունքը:

Գիշերային այդ դժվար ու անօրինակ երթի մասին գնդապետ Նվեր Սաֆարյանը գրում է. «Օգտվելով գիշերային մթությունից, դիվիզիան ամբողջ կազմով հիանալի կազմակերպվածությամբ ու բարձր կարգապահությամբ կատարեց գիշերային երթ, անցնելով 32 կիլոմետր ճահիճներով, ավազուտներով, ականապատված դաշտերով ու դուրս եկավ թշնամու թի-

կունքը՝ Գոլյակ ցամաքալեզուն։ Երթի
ընթացքում առաջից գնդւմ էր փոխգըն-
դապետ Երվանդ Կարապետյանի զորա-
մասը։ Ամբողջ դիվիզիան սկսեց մարտ մղել
Մակոտի և Պոլիվանտինա բարձունքների
համար։ Երկու օր, գիշեր ու ցերեկ, հայ
ուսժիկներն անընդհատ գրոհում էին թշ-
նամու դիրքերի վրա, որոնք ամրացված էին
դօտերով, դօտերով, փշալարերով ու ական-
ներով։ Այդ ժամանակամիջոցում մարտիկ-
ները ճահիճների, ջրի, ցեխի միջով անց-
նելով՝ հաղթահարեցին բոլոր տեսակի դժ-
վարությունները։

Երկու օրից հետո մեր զորամասը ճեղ-
քեց թշնամու ուժեղ ամրացված ճակատը և
գրավեց բարձունքները։ Այդ բարձունք-
ների գրավումը հանդիսացավ թաման քա-
ղաքի ազատագրման բանալին»։
Թշնամու թիկունքում, թամանի թերա-
կդղու և թաման քաղաքի ազատագրման
համար մղվող փոթորկալի մարտերում հող-
մացրիվ անելով գերմանական պաշտպա-
նության ամբողջ յունները, Սաֆարյանն իր

դիվիզիայով ցույց տվեց անվահերություն։
Այլարտվեցին Թամանի համար մզկիդ մար-
տերը։

Թշնամու դեմ հարձակման յուրաքան-
չյուր էտապում դիվիզիայի գործողություն-
ներին ուշադիր հետևում էին Հյուսիսային
Կովկասի ռազմաճակատի հրամանատար,
բանակի գեներալ ընկ. Պետրովը և բանա-
կի հրամանատար, գեներալ-գնդապետ Լեսե-
լիձեն, բարձր գնահատական տալով դիվի-
զիայի հաջող գործողություններին։

Օրինակ, երբ սեպտեմբերի երկրորդ կե-
սին դիվիզիան դեռ նոր էր գրավել Նեբեր-
ջայի լեռնանցքը և հարձակվում էր Վեր-
խնե-Ֆականսկայա ստանիցայի վրա, ռազ-
մաճակատի հրամանատար, բանակի գեներ-
ալ ընկ. Պետրովը այցելեց դիվիզիան և
անձամբ նրա առաջ խնդիր դրեց՝ արագաց-
նել Վերխնե-Ֆականսկայայի գրավումը։

Այդ խնդիրը պատվով կատարվեց։ Երբ
գրավվեց Նատուխանսկայան, ընկեր Պետ-
րովից ստացվեց դիվիզիայի հրամանատար,
գնդապետ Սաֆարյանին, քաղաքական գծով

տեղակալ, փոխ-գնդապետ Հակոբյանին, Հայկական դիվիզիայի մարտիկներին, սերժանտներին և սպաներին հասցեագրված մի դիմում, որի մեջ ասված էր.

«Մարտական հայ ընկերներ.

... Հյուսիսային Կովկասի ռազմաճակատի զորքերի հաղթական մարտակարգում 89-րդ Հայկական հրաձգային դիվիզիան գրավել է իր տեղը և ամբողջ զորքի հետ միասին արիաբար մարտնչում է ատելի թշնամու դեմ:

Թշնամուն խոցելու և ոչնչացնելու, ձեզ, ձեր հարազատ Հայկական դիվիզիան և դրանով իսկ ամբողջ հայ ժողովրդին փառքով ու մարտական արիության նշանով պսակելու հոյակապ առիթ է ներկայանում: Կովկասի համար մղվող ճակատամարտի վերջին էտապը մոտենում է հաղթական վախճանին: Տարակույս չկա, որ Գերագույն Գլխավոր Հրամանատար, Մարշալ ընկեր Ստալինը, մարտական արիության ցուցաբերող և փառք նվաճող դիվիզիաներին ու զնդերին կնշխարագևներով ու Թամանյան կոչում շնորհելով»:

Դիվիզիան բացառիկ դժվարին ճանապարհ անցալ մինչև հասալ Գոլյակ: Մարտիկներն անցան ծովալճակով, ականադաշտով ու փշալարերի միջով ու կոտրեցին հակառակորդի դիմադրությունը:

Եվ երբ նրանք անցան հակառակորդի վերջին բնադիծը և ձախլողմյան հարևանի ու տանկերի հետ միասին կոմբինացիաձ հարվածով գլուխեցին Թաման քաղաքը և դիվիզիայի զորամասերը հասան Թամանի ծոցլափին, այդ ժամանակ հետևյալ հեռագիրն ստացան ընկեր Պետրովից.

«89-րդ հրաձգային դիվիզիայի հրամանատար, դնտապետ ընկ. Սաֆարյանին.

Քաղմասի գծով տեղակալ փոխ-գնդապետ Հակոբյանին.

Հեռագիտակով ուշագիր հետևում եմ ձեզ հանձնված զորքերի գործողություններին: Լիովին գոհ եմ շարքային մարտիկների և սպաների արիությամբ, քաջությամբ:

Գերազանց և խիզախ գործողությունների համար անձնակազմին հաղորդեք ռազմաճա-

կատի Ռազմական Խորհրդի շնորհակալու-
թյունը:

Ձեր զորամասերը պարգևատրման իրա-
վունք նվաճեցին: Ռազմական Խորհուրդը
կոչ է անում ձեզ՝ է՛լ ավելի լարել ձեր
ջանքերը, և թշնամին ծովը կլթափվի»:

Թամանի թերակղզին գերմանա-ֆաշիս-
տական զավթիչներից ազատագրելու ահեղ ու
հերոսական մարտերում ցուցաբերած խի-
զախության, քաջության, անձնագոհության
ու անվահերուության համար 89-րդ Հայկական
դիվիզիայից 2600 հոգի պարգևատրվեցին
ՍՍՌՄ շքանշաններով ու մեդալներով:

Մարտական գործողությունները հմտո-
րեն ու արիարար դեկավարելու և այդ գոր-
ծողությունների հետևանքով գերմանա-ֆա-
շիստական զավթիչների դեմ Թամանի թերա-
կղզում մղվող մարտերում ձեռք բերած հա-
ջողությունների համար, ՍՍՌՄ Գերագույն
Սովետի Նախագահությունը իր 1943թ. հոկ-
տեմբերի 25-ի Հրամանագրով 89-րդ Հայկական
հրաձգային դիվիզիայի հրամանատար, գըն-
դապետ Նվեր Գևորգի Սաֆարյանին պար-

գեատրեց Սուվորովի 2-րդ աստիճանի
շքանշանով:

Գերագույն Գլխավոր Հրամանատար, Սու-
վետական Միության Մարշալ ընկեր Ստալինի
հրամանով 89-րդ Հայկական հրաձգային դի-
վիզիային շնորհված է «Թաւանյան» անունը:

Հյուսիսային Կովկասի ռադմանակատի
զորքերի հրամանատար, գեներալ-գնդապետ
Պետրովը ՀԿ(Բ)Պ Կենտկոմի քարտուղար ընկ.
Գր. Հարությունյանին ուղարկած ողջունի
հեռագրի մեջ գրում է. «... Կովկասի համար
անցյալ տարի աշնանը Թերեքի, Տուապսի
մոտ, Կովկասյան գլխավոր լեռնաշղթայի լեռ-
նանցքներում սկսված ճակատամարտի վեր-
ջին էտապն ավարտվեց, Թշնամու ջախջախ-
ված զորամասերը պարտություն կրելով,
խայտառակ կերպով փախան Ղրիմ: Մար-
տերում աչքի ընկավ գնդապետ Սաֆարյանի
89-րդ Հայկական դիվիզիան»:

Կարմիր Բանակի 42—43 թվերի ձմեռային
հարձակման ընթացքում Հյուսիսային Կով-
կասը գերմանա-ֆաշիստական ադախու-
թյունից մաքրելու համար մղված մարտե-

ըստ 89-րդ Հայկական հրաձգային զինվոր-
գիւան փայլուն գործեր կատարեց: Մարտերով
նա կտրեց- անցավ 600 կիլոմետր ճանապարհ,
Թերեքի հարավային ափից, Կովկասյան կու-
րորտային քաղաքների վրայով, Ստավրո-
պոլի տափաստաններով ու կիրճերով գնաց
հասավ մինչև Եյսկ, ապա Նովորոսիյսկ ու
Թաման քաղաքները:

ՀԿ(Բ)Պ Կենտկոմի քարտուղար ընկ. Գր.
Հարությունյանը գեներալ-գնդապետ Ի. Պետ-
րովին ուղարկած պատասխան ողջունի
հեռագրով շնորհավորում է նրա ղեկավարած
զորքի ձեռք բերած հաջողությունները և
միևնույն ժամանակ խնդրում է՝ Հայաստանի
Կոմունիստական (բոլշևիկների) Պարտիայի
Կենտրոնական Կոմիտեի շնորհակալությունը
և շնորհավորանքը հաղորդել 89-րդ Թամա-
նյան հրաձգային զինվորի հրամանատար
Սաֆարյանին, բոլոր սպաներին, սերժան-
տական կազմին և բոլոր մարտիկներին,
որոնք պատվով են կատարում իրենց ժողո-
վրդի պատգամը գերմանա-ֆաշիստական
զավթիչների դեմ մղվող պայքարում:

Եվ իրոք, հայ ժողովրդի դյուցազուն զավակները, իրենց փառապանծ հրամանատար, Հայրենական պատերազմի ճակատներում կռիված Սաֆարյանի ղեկավարութեամբ, իրենց անձնուրաց քաջութեամբ բազմապատկում են սովետական հզոր զինքի փառքը և բարձր են պահում մեր ժողովրդի պատիվը:

1943 թվի հոկտեմբերի 13-ին «Պրավդա»-յում տպագրված «89-րդ թամանյան» վերնագիրը կրող հոգվածում, դիվիզիայի հրամանատարի քաղաքական գծով տեղակալ փոխ-գնդապետ Հակոբյանը գրում է.

«Անմոռանալի օրեր է ապրում զնգապետ Սաֆարյանի՝ այժմ թամանյան վերանված 89-րդ հրաձգային դիվիզիայի ամբողջ անձնակազմը: Դիվիզիան փայլուն հաղթանակ տարավ Նովորոսիյսկի և թամանի թերակղզու ադատազրման համար մղվող ընդհանուր պայքարում:

Գերմանացիները մեկ տարվա ընթացքում ամբացնում էին լեռնային բնագծերի վրա ձգված պաշտպանութունը: Գերմանացիները

այդ հենակետերը գրոհով գրավեցին 89-րդ հրաձգային դիվիզիայի մարտիկները՝ հայ ժողովրդի լավագույն զավակները: Դիվիզիան սրընթաց գրոհով գրավեց Ներերջայի լեռնանցքը: Զորամասերի հարձակումն այնքան սրընթաց էր, որ հնարավորութուն տվեց ազատելու ավելի քան 5000 խաղաղ բնակիչների, որոնց գերմանացիները պատրաստվում էին քշելու ստրկության:

Մասնակցելով հակառակորդի պաշտպանական գոտու ճեղքմանը, դիվիզիան ազատագրեց Նատուխանսկայա, Գաստակայի խոշոր բնակավայրերը, Սուվորով-Չերկեսկի առլը և այլն: Դիվիզիան ավելի քան 100 կիլոմետր տարածության վրա հաղթահարեց 7 ամրացված բնադիր: Հայ մարտիկներն անթառամ փառքով լցակեցին իրենց՝ Թամանի թերակղզու ազատագրման համար մղված սլայքարում: Անմահ կմնա մարտիկ Ավետիսյանի կատարած սխրագործությունը, Ավետիսյանն առաջինը ներխուժեց «Դոլգայա» լեռան վրա թշնամու կառուցած ամրությունները, նռնակներ նե-

տեց հակառակորդի դժգոտերի մեջ և, Սովետական Միության Հերոս, պանծալի Ալեքսանդր Մատրոսովի օրինակով, իր մարմնով ծածկեց հակառակորդի դժգոտի հրանցքը։ Մարտիկ Ավետիսյանի հերոսական սխրագործությունն ապահովեց թշնամու դժգոտերի և խրամատների գրավումը այդ բարձունքի վրա։

Հայ ժողովրդի լավագույն զավակները պատվով արդարացրին իրենց հայրենիքի հույսերը և իրենց դիվիզիան դուրս բերեցին Կերագույն Գլխավոր Հրամանատար, Սովետական Միության Մարշալ ընկեր Ստալինի կողմից նշված Կարմիր Բանակի լավագույն զորամասերի շարքը»։

* * *

Թամանի ազատագրումից հետո երգեր ու տասնյակ բանաստեղծություններ նվիրվեցին հաղթող հերոսներին՝ գեներալ Մաֆարյանին և նրա քաջարի ռազմիկներին։ Ներկայումս ամբողջ ռազմաճակատում թընդում է «Թամանցիների քայլերգը»։ Թե՛ մարտի և թե՛ հանգստի ժամին այդ քայլերգով են

ողկորվում թամանցիները, այդ քայլերգով
են նրանք մարտի գնում ու կրակ թափում
գերմանացիների գլխին:

Ահա այդ քայլերգը, որ մեջ հնք բերում
«Կարմիր Զինվոր» ճակատային թերթից:

Շաչիր դու, արկ, երգիր ական,
Պայթիր վրեժ մեր Հայկական,
Փայլեք սրեր, քանց շանթ ու բոց,
Անմար պահենք փառքը հայոց:

Առաջ, հանուն նախնիների,
Մենք թողներն հնք քաջ Վարդանի:

Անցել ենք մենք լեռներով սեզ,
Վառել ջահերն ազատաբեր,
Անուշ հովեր, քնքուշ զովեր,
Դուք էլ երգեք համբավը մեր:

Առաջ, հանուն Հայաստանի,
Մարտերի մեջ մենք ջահակիր:

Շաչիր դու, արկ, երգիր ական,
Պայթիր, վրեժ մեր Հայկական,
Առաջ զնանք մարտերով հաղթ,
Կովենք անվախ, լինենք անպարտ:

Առաջ, հանուն հաղթանակի,
Մեր ձեռքումն է թուր-կեծակին:

Հայրենական պատերազմի ռազմադաշ-
տում աճում ու զարգանում է հայ ժողովրդի
զավակ Սաֆարյանը: Լինելով խոտապահանջ
հրամանատար, նա ջերմ սիրում է իր մար-
տական ընկերներին՝ կարմիրբանակային-
ներին և հրամանատարներին: Այն բոլոր զո-
րամասերում, որտեղ նա հրամանատար է
եղել, մարտիկներն ու հրամանատարները
միշտ հիացմունքով են խոսում Սաֆարյանի
մասին:

Իրոք, նա դիվիզիայի հայրն է:

* * *

Գերմանա-ֆաշիստական զավթիչների
դեմ մղվող Հայրենական պատերազմի ահեղ
մարտերում Ն. Գ. Սաֆարյանը ցուցաբերեց
տաղանդավոր հրամանատարի ուժը, մար-
տերում հմտորեն զորք ղեկավարելու ունա-
կության բարձր հատկությունը, որի համար
ՍՍՌ Միության ժողկոմսովետը իր 1943
թվականի դեկտեմբերի 20-ի որոշմամբ նվեր

Գևորգի Սաֆարյանին շնորհեց գեներալ-
մայորի զինվորական բարձր կոչում:

Գեներալ-մայոր Սաֆարյանն իր դիվի-
զիան նոր հերոսական մարտերի էր պատ-
րաստում Ղրիմի ազատագրման համար:

Գերմանական հրամանատարությունը
Ղրիմը համարում էր անառիկ և հոխորտում
էր այն մասին, որ սովետական զորքերն
այլևս չեն կարող առաջ շարժվել հարա-
վային ճակատում: Եվ երբ Սաֆարյանի զո-
րամասերը Կարմիր Բանակի մյուս զորա-
մասերի հետ միասին մի հերոսական ոս-
տյունով իջան Կերչի թերակղզում ու հան-
կարծակիի բերելով թշնամուն, ամուր դիր-
քեր բռնեցին այնտեղ, ռազմական տարե-
գրությունն արձանագրեց սովետական զոր-
քի մի փայլուն հաղթանակ ևս:

1944 թվի ապրիլին սկսվեց Կարմիր Բա-
նակի վերջնական հարձակումը՝ Ղրիմը գեր-
մանա-ռումինական բարբարոսներից մաք-
րելու համար: Այդ հարձակումն ավարտվեց
փայլուն կերպով և արժանացավ մեծ Ստալինի
բարձր գնահատականին: Ղրիմի ազատա-

գրման մարտերում քաջարի գործերով ներկայացրեց իրեն Սաֆարյանի ղեկիղիան: Հայ ժողովրդի զավակներն այդ մարտերում դյուցազնական գործեր կատարեցին: Այդ առթիվ Ծովափնյա բանակի զորքերի հրամանատարությունը ժայիսի մեկին հայտնում է Հայաստանի Կ(Բ)Պ Կենտկոմի քարտուղար ընկ. Գր. Հարությունյանին. «Հաղթական Կարմիր Բանակի շարքերում արիաբար մարտնչում են Հայաստանի զավակները, Ղրիմի ազատագրման համար մղվող մարտերին մասնակցում է Թամանյան հայկական հրաձգային ղեկիղիան:

Պանծալի գնդերը գրոհեցին Կերչ քաղաքի ամրությունների վրա և ճեղքեցին հակառակորդի խիստ ամրացված պաշտպանությունը Կերչի թերակղզում:

Կառավարությունը բարձր գնահատեց 89-րդ Թամանյան ղեկիղիայի մարտական հաջողությունները և պարգևատրեց նրան «Կարմիր Աստղ» շքանշանով...»:

Ղրիմի հաղթական կամպանիայի ընթացքում Թամանյան, «Կարմիր Աստղի» շք-

քանշանկիր 89-րդ դիվիզիան գեներալ-մայոր Սաֆարյանի ղեկավարումով թյամբ մարտական նորանոր սխրագործություններ կատարեց: Սկաստողովի՝ ուսական փառքի քաղաքի ազատագրման համար մղված մարտերում դիվիզիան բազմապատկեց իր ուժամական փառքը:

Նկարագրելով Սկաստողովի համար տեղի ունեցած մարտերը, գեներալ-մայոր Ն. Սաֆարյանը «Սովետական Հայաստան»-ի 1944 թվի հունիսի 16-ի համարում տպագրված իր հոդվածում գրում է.

«Բաջարի Կարմիր Բանակի մյուս միավորումների հետ միասին 89-րդ Թամանյան, «Կարմիր Աստղի» շքանշանով պարգևատրված դիվիզիան սրբությամբ կատարեց իր պարտքը Ղրիմի ազատագրման համար մղված պայքարում:

Ղրիմի թերակղզու հյուսիսից ու արևմեկների խուճապահար կերպով նահանջող գերմանական միավորումներն իրենց պաշտպանություն դիրքերն ընդունեցին Սկաստողովի մոտ, որտեղ երկու տարի անընդհատ հիտ-

գերականներն ամբողջյուններ էին կառուցել:

Մեր գիվիգիան մարտական խնդիր ստանալով Սեաստոպոլի վրա գրոհելու, հարձակման համար ելման բնագիծ ընդունեց Կադեկովկոյի և Բալալլավայի արևմտյան շրջանում: Այստեղից պետք էր գրոհել Գորնայա բարձունքի վրա, ոչնչացնել հակառակորդին, զբաղել բարձունքն ու զարդացնելով հարձակումը, գրոհել Կամիշովատկա և Կազաչայա ծովախորշի վրա:

Այդ շրջանում Գորնայա բարձունքը համարվում է գերակշռողը, իսկ պաշտպանության սխտեմում՝ Սեաստոպոլի բանալին: Դրա համար էլ գերմանացիները բոլոր ջանքերը գործադրել էին երկաթ-բետոնի դռներով ու դռներով ծավալված խրամատներով, ամուր քլինդաժներով, պաշտպանության անառիկ ամբողջյուն ստեղծել: Հենց դրա համար էլ գերմանական հրամանատարությունը հրամայել էր իր զորքերին ոչ մի քայլ ետ չգնալ և ամեն գնով պահպանել պաշտպանության այդ բնագիծը:

Զորամասերից երկուսին մարտական

խնդիր տրվեց՝ կազմակերպել գրոհող խմբեր
և մարտակարգի աջ թևից հարձակվել Գոր-
նայա բարձունքի վրա: Հրետանային ահեղ
կրակից հետո բանակայինները, սերժանտ-
ներն ու սպաները բացառիկ խիզախությամբ
գրոհեցին բարձունքի վրա: Չարդացնելով
հարձակումը, մեր ստորաբաժանումները զը-
րավեցին Գորնայա բարձունքի հյուսիսային
մասը: Այդ մարտերում առանձնապես աչքի
ընկան Շահբաղյանի և Մարգարյանի գու-
մարտակները: Բարձունքի հարավային մասի
վրա, որը ավելի էր ամրացված, մեր ստո-
րաբաժանումները գրոհեցին գիշերային մը-
թության սլաքմաններով: Մայր Հ. Սիմո-
նյանի գումարտակը մարտական գործողու-
թյունները սկսեց ուղիղ ժամը 3-ին. նրան
օգնության հասավ կապիտան Բաբայանի
գումարտակը: Ժամը 6-ին Գորնայա բար-
ձունքն արդեն մերն էր: Այդ երկու գումար-
տակների հաջողությունը զարգացնելու նը-
պատակով մարտի մեջ մտցվեցին զնդապետ
Ե. Կարապետյանի ստորաբաժանումները:
Նրանք կայծակնային հարված հասցնելով

հակառակորդին, մինչև չորս կիլոմետր
առաջ շարժվեցին թշնամու պաշտպանու-
թյան խորքը: Ամենուրեք թափված էին
գերմանական զինվորների դե սպաների այ-
լանդակված հարյուրավոր դիակներ: Իսկ
մեր հերոս ավտոմատավորների ուղեկցու-
թյամբ դեպի թիկունք էին փոխադրվում
գերի վերցված գերմանական զինվորներն
ու սպաները:

Գորնայա բարձունքը գրավելը ռազմական
արվեստին տիրապետելու լավագույն օրինակ
էր, որը ցույց տվեց, թե ինչպես քաջարի
կարմիր Բանակի մյուս զորամասերի հետ
միասին հայ ռազմիկներն ընդունակ են քաբ-
ուքանդ անելու և հաղթահարելու գերմա-
նացիների ամենանառիկ ամրությունները:
Գորնայա բարձունքի համար մղված մարտե-
րը հաջողությամբ ավարտելու համար դի-
վիզիան բարձր հրամանատարության կող-
մից արժանացավ խրախուսանքի:

Դրանից հետո հիտլերյան ճիվաղները
փորձեցին մեր զորամասերի հարձակումը
կասեցնել N բարձունքի շրջանում, որը

ռէներ պաշտպանութեան բոլոր միջոցները: Սակայն այս հատվածում էլ վճռական հարված հասցնելով հակառակորդին, մեր ստորաբաժանումները նրան սեղմեցին Կամիշովատկա և Կազաչայա ծովախորշերում: Այդտեղ վերջնական ջարդ կրելուց հետո, գերմանական զինվորները ու սպաների մնացած մասը գերի հանձնվեց: Ամենուրեք զիվիդիայի շտաբին ղեկուցումներ էին տրվում վերցված գերիների թվի մասին:

Այսպիսով ազատագրվեց հերոսական Սիվաստոպոլը: Նրա վրա ծածանվում է սովետական կարմիր դրոշը: Այս ճակատամարտում 89-րդ հրաձգային թամաշյան շքանշանակիր զիվիդիան աչքի ընկավ իր հերոսական սխարագործութուններով: Դիվիդիան ոչնչացրեց գերմանական 1905 զինվոր ու սպա, զանազան տրամաչափի 95 հրանոթ, 309 ականանետ, 100 քնդացիր, 410 ավտոմեքենա: Դերի վերցվեց գերմանական 2989 զինվոր ու սպա: Դիվիդիան գրավեց հարուստ ռազմական ավար, այդ թվում զանազան տրամաչափի 114 հրանոթ,

29 ահանանեա, 191 գնդացիր, 970 ավատ-
մեքենա, 160 մոտոցիկլետ, ավելի քան 2.500
հրացան ու ավտոմատ, 10 զանազան պա-
հեստ:

Սևաստոպոլի ազատագրման համար մղված
ճակատամարտերում հրամանատարության
մարտական խնդիրը գերազանց կատարելու
համար զինվորիկան ՍՍՌՄ Գերագույն Սովե-
տի Նախագահության կողմից սլարգիատըր-
վեց «Կտրմիւր Դրոշի» շքանշանով, իսկ նրա
գործածակներից երկուսին Գերագույն Գլխա-
վոր Հրամանատար մեծ Ստալինի հրամանով
շնորհվեց «Սևաստոպոլյան» անունը»:

Այդ պատմական ճակատամարտերում ձեռք
բերված հաջողությունները տեղի ունեցան
շնորհիւ այն բանի, որ գյուլցաղնական զին-
վորիկայի մարտական գործողությունները
հմտորեն էր ղեկավարում և յուրաքանչյուր
մարտի ժամանակ զորավարելու վարպետու-
թյուն էր ցուցաբերում գներալ-մայոր Նվեր
Սաֆարյանը:

Հորազատ Ղըրմի ազատագրական մար-
տերում գեներալ-մայոր Սաֆարյանի զորա-

մասերը զարդարեցին իրենց դրոշները հաղթության պսակներով: Դիվիզիայի անձնակազմից մոտ 3000 հոգի պարզևատրվեցին Սովետական Միության շքանշաններով ու մեդալներով:

Սովետական Միության Հերոսի կոչում շնորհվեց դիվիզիայի ռազմիկներ՝ ավագ սերժանտ Հունան Ավետիսյանին, որն իրեն անմահացրել էր Թամանի համար մղված մարտերում, ավագ սերժանտ Սուրեն Առաքելյանին և կարմիր բանակային սակրավոր Ջահան Կարախանյանին:

Գեներալ-մայոր Նվեր Սաֆարյանը ՍՍՌՄ Գերագույն Սովետի Նախագահության 1944 թ. մայիսի 16-ի Հրամանագրով պարգևատրվել է Կուտուզովի 2-րդ աստիճանի շքանշանով:

Ահա թե ինչ պանծալի ուղի է անցել Նվեր Սաֆարյանը: Շարքային բանակայինի վիճակից նա բարձրացել է դիվիզիայի հրամանատարի աստիճանին, գեներալ-մայորի կոչմանը և իր հաղթ կրճքին վայելչությամբ կրում է Սուվորովի, Կուտուզովի,

«Կարմիր Դրոշի» և «Պատվո Նշան» շքանշանները:

Հայ ժողովուրդը կարող է պարծենալ, որ Նվերի նման զավակ ունի:

Եվ գեներալ-մայոր Սաֆարյանն իր պանծալի Թաժանյան, «Կարմիր Դրոշի» և «Կարմիր Աստղի» կրկնակի շքանշանակիր 89-րդ Հայ-կական դիվիզիայով դալիք վերջնական մարտերում դեռ շատ հերոսական պատկերներ կշահի:

Академия Наук Армянской ССР

Институт Истории

Боевые подвиги сынов Арменин

АРМО МАЛХАСЯН

ГЕНЕРАЛ-МАЙОР
ИВЕР САФАРЯН

(На армянском языке)

Изд. АН Арм. ССР, Ереван, 1944

ՎՖ 00906 Պատ. № 166. Հրատ. № 215. Տիրած. 4000

1,7 մամուլ, մեկ մամուլում 29720 տպ. հիշ.

Ստորգրված է տպագրության 10/VII 1944 թ.

ՀՍՍՌ Գիտ. Ակադեմիայի 1-ին տպարան, Երևան.

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

FL0045130

[134]
ԳԻՆԸ 3 ՌՈՒԲ.

A $\frac{1}{8618}$